

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
^{Ser.} 706

Title: Bhagavat -
Dashasandha -
vishakhini Tika

Lat

706

706

सुबोधिनी टीका on भागवत-दशमस्कंध

Subodhini Tika on Bhagawate

: Vallabh Dixit : Author

: : Editor

: 10th Skandha : Year, Vols.

: : Publisher

706 : : Remarks

॥ श्रावस्माय गोपाजनवक्षन्नाय नमः ॥ ॥ अष्टादशो गोपिका निनामासक्तिर्दस्पर्तैस्फुटं ॥ व
 सर्वस्य कचेहेन गोपानामपि सोच्यते ॥ १ ॥ प्रवेशबोधने तासामुद्धोषय निरूपिते ॥ तद्गुरोषु प्र
 सक्ता हितदासक्ता भवन्ति हि ॥ आसक्तिः प्रेमपूर्वैव प्रेमापि हरिणा कृतं ॥ २ ॥ उद्धोषकं च हरि
 णा कृतं नान्येना कनचित् ॥ आसक्त्या वस्निन्तस्मादिघांते वराप्यैस्फुटं ॥ ३ ॥ कालाधिको
 हरिश्चात्र पुरुषोत्तम एव च ॥ त्रयोदशविधा लालातत उक्ता पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥ नगवध्वाला
 र्थपूर्वाध्यासांते शरदस्मिति ॥ ततो च लालार्थं नगवतो वृंदावनप्रवेश उच्यते ॥ ५ ॥ इच्छं
 शरत्स्वच्छं जलं पद्माकरसुगंधिना ॥ न्यवशादायुना वा तं सगो गोपालकोच्यते ॥ १ ॥ ॥ इच्छं
 मिति ॥ इच्छं नूताया शरत्तया स्वच्छं जलं यस्मिन् वृंदावनं तादृशमव्युतो न्यविरादितिसंबंधः

॥ अत्रापि पूर्ववदाधिदैविकानिः शक्तिनिष्ठा जावक्तव्या ॥ तत्र नायके ह्यर्थमच्यत इत्या-
 ह ॥ तत्रापि गावो नृणां विकाः गोपालाः सेवकाः ॥ राक्ता नां निर्जये वा य एते देवाः साहिताः
 रमणो जलस्थलजे देन द्विविधं ॥ निर्जरमणो च वयोरपह्ना ॥ जलका डायानु नैर्मल्यं शाता-
 नावश्च ॥ शरदा नैर्मल्यं शातानावश्चोक्तः ॥ शरस्वच्छ जलमिति ॥ शरदा स्वच्छानि जलानि
 यत्र ॥ विशेषतः कर्मानिर्देशात् का डार्थं जल प्रवेशश्च ॥ पद्माकराणां सुष्टु योगंधः शैत्य-
 सहितः तद्वान्सुगंधा ॥ एतादृश वायुना वातं वनं न्यविशत् ॥ गंधव च नैव मांघमुक्तं ॥ एता-
 वदेव का डायामपेक्षितं ॥ विशेषणधर्माणि मेव प्राधान्यात् विशेष्यनिर्देशः ति नितरां प्रवे-
 श आधिदैविक पश्यते ॥ प्रवेशमुक्त्वा देवतो बोधनमाह ॥ छ ॥ ॥ कुसुमितवनराजिष्ठ

रथा न विष्पंति ॥ इदानीं सर्वासां सामग्रा विशकलितेति दुःस्वेन दिननयनं वासरपदावरा-
 अर्थं कथंचित् प्राणानां धारणं लक्ष्यते ॥ सर्वोक्तमाह रे लीला वेणुना हपुरः सरा ॥ तत्र सर्व-
 वाच्ये प्रथमेषु निरूप्यते ॥ देवस्त्रियस्तथा गावः सरितः पादपालताः ॥ पहिराश्च तथा मेघा-
 वल्गाद्या गोपिकास्तथा ॥ हरिणो देवगंधर्वा द्विधा च न गवान् हरिः ॥ उत्तरेषु निरूप्यते रसज्ञा-
 वेणुवादेने ॥ जानाति न गवानेव जानात्येव हरिः स्वयं ॥ अतो ते न गवानुक्तो वारद्वयमनन्यधा-
 ॥ अनुना वसुनादस्य त्वाषु पूर्वमुदायति ॥ त्रिविधा सुततः पुस्तु ब्रह्मा गोपा तथा मृगा ॥ त्रयो च
 त्रिविधाः प्रोक्ताः प्रकाराः सकलाः सुराः ॥ सर्वैरवाननिज्ञा हि वसुसामर्थ्यं संयुताः ॥ एवं वेणु-
 र्वादेशधा फलताति निरूपितः ॥ तत्र प्रथमं स्त्री प्राधान्यात् देवस्त्रियो मुख्या इति तासु वेणुना ह

प्रनावेवक्तुं न प्रकारेण वेणुनादप्रनावेवक्तुं येन प्रकारेण वेणुनाद उतिष्ठति तं प्रकारमाहः ॥४॥
 ॥गोप्यकृत् ॥ वामबाहुकृतवामकपोलोवज्जितचुरधरापितिवेणुं ॥ कोमलांगुलिनिराश्रितमार्गगोप्य
 ईरयति यत्र मुकुंदः ॥२॥ वामबाहुकृतवामकपोल इति ॥ यत्र मुकुंदः अधरापितिवेणुं ईरयति तत्र त
 तस्मिन् हारो व्योमयानवनिताः करमलं ययुरिति संबन्धः ॥ वेणुनादः पंचधानवति ॥ मुखस्य परितः
 समतया उपर्यधश्चधारणो न ॥ तत्र त्वाणां कामोक्षोधकः वामपरावृत्तः त्वाणां पुद्गलाणां च दक्षिणाः
 ॥ देवानामुच्चैः अधस्तिरश्चां ॥ समतया सर्वेषामचेतनानां वा ॥ तत्र देवत्वाणां कामोक्षोधकः ॥
 वामपरावृत्त एवेति तथा निरूप्यते ॥ मानुषनावान् देवना वो महानिति मानुषनादेन देवत्वा
 णां नमो न न विष्पतीत्याशं क्यंतत् नूविजृं नः परे मेष्टि धिष्मति वाक्यात् नूविन्यासेनादे

योजितवान् तदाह ॥ वामबाहौ कृतो योजितो वामकपोलो येन ॥ वज्जिता चूर्यस्येति चूरच द
 क्षिणा ॥ तथैवानि नयनावात् ॥ वज्जिता उच्चैर्यतिर्युक्ता अधरः पूर्ववसितिः ॥ लोनात्मकः ॥
 तत्र वे समर्पितः परमानंदं न प्रयच्छति ॥ काममेवोक्षोधयति ॥ यतः श्रुत्वा पिविरहजनि तक्ते
 रामेव प्राप्नुवन्ति ॥ ननु परमानंदं ॥ तत्रापि क्रियाराक्तिः पुष्टावेदवेत्तदा लुप्तादपि फलं
 सिद्ध्येत् ॥ तदपि नास्तीत्याह ॥ कोमलांगुलिनिराश्रितो मार्गो यस्य ॥ आदौ मंदप्रकारेणैव वे
 णुनादस्योचितत्वात् मार्गस्ति स्पर्शः तेषां गाढत्वावेन निष्पादने तारो नादो न वति मध्य
 नावे मध्यमः कोमले मंद इति ॥ गोप्य इति संबोधनं सर्वानुनवसाहिकमेतदिति ज्ञापयि
 त्वा ॥ ईरणामत्र वादने ॥ प्रयोजनमाह ॥ मुकुंद इति ॥ वेणुनादेन शुद्धं चेत् जगत्तदा मोहं

दास्यामाति॥ एवं हि तार्थेऽपि वेणुवादेनेयो मोक्षानधिकारिणः॥ तेषां कामएव जातइत्या
 ऊ॥ ४॥ । व्योमयानवनिताः सहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधायसिद्धजाः॥ काममार्गोऽस्य
 मर्पितचित्ताः कर्मजं ययुरपस्मृतनाव्यः॥ ३॥ ॥ व्योमयानवनिता इति॥ व्योमयानाः विमा
 नयानाः सर्वे वैवयो नयः तेषां वनिता अधिकारिवात्स्त्रावात् नाग्यवाच्चनमुक्त्यधिकारि
 णः सिद्धैः सहिता अपि न गव द्यतिरिक्तं सर्वमेव दातुं शक्ताः स्वयमत्यंतं गाने निपुणाः
 आरौ वेणुनादंश्च वा विस्मिता जाताः ततोऽप्यकामोद्रेके तदेणुनादमुपधायसिद्धजा
 जाताः॥ न तत्रोहास्यताति॥ ततोऽप्यंतं तस्मिन्मुद्रेके स्वात्मरक्षार्थं कामेन मरणाशंकया का
 ममार्गोऽन्यः समर्पितचित्तं यान्तिः तादृशो जाताः यथा मारकाथ मारणात् पूर्वस्वयमेव

तथा पात्रं स्वरसंपादयितुमुद्यतस्तथा च हस्ते बिभ्रत इव तिष्ठन् पृष्ठस्थथास्वरूपात्मकं
 रसमेतेन्योनैः न्योरातमुद्यत इति ज्ञायत एतादृक् स्वरूपप्राकट्येनेति ज्ञापयितुं वपु
 बिभ्रदिति फलं॥ अथ वानटवरवपुरिति विशेषं पदं नटवरवपूरूपः प्राविशरिति संब
 धः॥ बिभ्रत्यहस्य बर्हापीडकस्मिकारवासोमालापदैः संबन्धः कर्षयोः कर्षिकाकारकु
 सुमं यस्य अलुकसप्तमा॥ कर्षिकारस्तु शृंगारो बोधकः शृंगारस्तु संयोगविप्रयोगेन वि
 विधः श्रोत्रे तदुन्नयप्रतिपादके॥ तयोः कर्षिकारसंबन्धे पूर्वनिरूपितोरस उच्छ्रितो न व
 ति॥ तादृशं स्वरसोऽगुप्त एव रसचमापद्यत इति पातांबरं वर्णयति कनककपिशं वा सो बि
 ब्रति॥ उद्धुधेरस्य गोपिका वा सो नगरा येयुरिति व्यामोहक कनक उद्धुधतानिरूपिता॥ कनक

वक्त्रपिशातमिति माया हिसा अतो यत्र वसना रुतिरपि न सम्यगवलोकिता तत्र तेन व
 सनेनाच्छन्नं रसं कथमुच्चाटयेयुः ततो प्याछादिका माह कात्तिमिथो वनमा लो वै जयंतां च
 मा लो बिचरिति वै निश्चयेन सद्य जय प्रकाशिका वै जयंता ॥ एवं रस दयं तदु बोध आका
 रकं चिह्नोपकं च रूपे निरूपितं ॥ नामला ला रूपं वेणु नाहं निरूपयति ॥ रं ध्रु न वेणोरिति रं ध्रु
 वेणोः स प्राप्तु ध्वनि विधरे व नो ग्पा न ग व नो ग्पा स र्व नो ग्पा च तत्र हेतुः लो नात्म के अधरे
 स्थापिता ॥ तस्याः साक्षादनु न वो छिष्टे न सं न वति ॥ अतः श्रोत्र पेयै वसा हिसा वै धो न ग व ही
 य वं संपादयति ॥ आनंद एव सा प्रकटा ॥ इवा नूता ॥ ब्रह्मानंदार प्यधिका ॥ आनंद सार रू
 तासा न कथं चि साधनता मापद्यते स्वतः अतो नार ब्रह्मणि तां यो जयि सु ना हो त्यति स्थाने =

यतौ निरुपयिः अन्येषां हास्यं किमरितं न वतिरङ्गु वत् न ग व त सु दं ता नां कां त्या वि च क्तो हा
 सः ॥ मुक्ता हार वद्भवति ॥ यथा रत्नै र्यवहिता मुक्ता इति ॥ अनेन जगतः प्रपंचे मोक्ष जनक वं
 स्थिरा कृतं ॥ स्नेह कजा निर्माया विनक्तेति ॥ श्रुतार्था पत्ति रर्थ निरूपणो मूलो सर्वत्र यथा ह
 ष्ठेनानुपपत्तिः ॥ दृष्टानुसारेणैव सर्वं व्यवस्थाप्यते ॥ न हि दृष्टे अनुपपन्नं नाम व्याघातादि
 ति लौकिकानामेषा व्यवस्था ॥ सर्वथा दृष्टविरोधो नांग क्रियत इति तथा वैदिकानां श्रुतिः
 ॥ यावतैव बोध्यमानः पदार्थः स्थिरा न वतिता वांस्तदनुगुणा उच्यत इति सर्वत्र वैषा व्यव
 स्था ॥ न केवलं सारेषु बाधा सक्ति मेव हरा करोति किं तु धना सक्ति मपात्ताह ॥ स्थिरा ल
 ह्मा र्यत्रेति ॥ एवं प्रमाण बल निराकराणि विधाय प्रमेय बल निराकराणि विधाय तत वा

नित्याह॥ यतः स्वयमेव नंदस्य सृजतिः॥ आतनिंच स्वयमागत्य सुरवे प्रयच्छति॥ परिदृश्य
 ते च तथेति च प्रमाणं॥ नहि महानेवं करोति॥ अत इदमाश्चर्यं॥ एतमेवार्थं प्रकटकुर्वन् कूजि
 तवेणुनवति॥ अथवा पूर्वपक्षे ह्यया अधोवक्त्रजालया वेणुर्वाद्यते॥ हारवदासो यस्मिन् उरसित
 स्य स्थिरता विना गच्छेयं चाश्चर्यं॥ श्रावस्योपुन हृ इति शो नार्थं तस्य स्थिर च वसनि॥ तादृशस्य
 नंदस्य तु वेत्ते हो वक्षते तत्रापि स्वोपकारक इति कूजित चं वाद वादन विशेषधर्मः॥ सर्वेषां मां
 तरं प्राणाधर्ममप्याकर्षति॥ यत्र पशूनामपि प्राणादिधर्महारा तत्रान्येषां किं वक्तव्यमिति पशू
 नानि रूपयति॥ एकस्य तथा च हे चंतरसिद्धमपि न वेत्॥ अत उक्तं॥ ४॥ इंदशो वृजवृषामृग
 गावो वेणुवाद्यहृतचेतस्य आरात्॥ इतदृष्टकवलाधृतकरा निद्रिता लिखितचित्रमिवात्स॥ ५॥

इंदश इति॥ समूहयत्रैव वेणुनादः प्रविष्टः तेषां सर्वेषां मित्यर्थः॥ वृजश्चिता वृषाः ककुप्तिनो मत्ताः
 उत्सृष्टवृषा इव शक्यादिनेतारः॥ ते वृजसमापयवतिष्ठंताति॥ ग्राम्यपशूपक्षहाराथे वृजपदं॥
 मृगागावश्च अरण्यमिलितान्नवंति॥ आरणाग्राम्याश्चैवं नवंति इति ज्ञापनार्थं मृगपदं॥ किंबहुना
 सर्व एव पशवः वेणुवाद्येन नृबाहृतचेतसो नवंति॥ नापि नगवस्समापंगमने समर्थाः किं उरुतचे
 तस्यः इरादेव नवंति॥ अनेन वेणुनादस्य स्वानाविकरवायं धर्मो ननु नगवस्समापत्त इति॥ कव
 लात्सृगादृपाः॥ केवलं इतैर्दृष्टाः नत्यागेन च न हरो समर्थाः॥ इतदंशमात्रेणैव प्रयत्नो निवृत्त इति
 नादस्येन रकाय निवृत्त किंच मुक्तं॥ पूर्वक्रियाया अत्पावश्यकवायकवलपदं॥ देवस्त्रावन्मूर्छा नि
 वृत्त्यर्थमाह॥ धृतकस्मि इति॥ अन्य सर्वपरित्यज्य कस्मिमेव धनं धृतवन्तः॥ ततो बाह्या निवृत्ता इत्याह॥

निद्रिता इति॥ ततो नादेन सर्वतो व्याप्ताः तिरस्वितंगवाहानां चित्रमिव पश्चात्ते जाताः॥ स्थावरापेक्षयापि
 स्थिरा जाताः॥ पूर्वोक्तार्थदधिकोर्थ इति चित्रता॥ वेणुनादेन नदीनामतिजडानामपि स्पृहा जायत इ
 तिवक्तुं पुनर्वेणुना दं वस्येति॥ ७॥ ॥ बहिरीस्तव कधनुपलाशैर्बद्धमध्वपरिवर्तविडंबः॥ कर्हि वि
 दस्य बल आलिसगोपैर्गाः समाकयति यत्र मुकुंदः॥ ६॥ बहिरी इति॥ अवे शो देववेशश्च पूर्वनिरु
 पितो॥ लाजावेशो धुनानिरूप्यते निरंतरक्रिया हिनदीनां॥ चेतनानां तु निद्रामूर्छादौ क्रियानिवृत्ति
 रपि दृष्टा॥ नदीनां॥ तुन कदापि निवर्तत इति॥ तत्रापि महतानां बंधोपिन तासां न वति॥ सापि वेणु
 नादेन निवृत्ता बहिरी मयूरस्य स्तवकाः पिच्छगुंछानि॥ धातवोगैरिकादयः॥ पत्राणि च धातूनां वा
 पत्राकारेण लेखाः कमलपत्राण्यपि आकारार्थं बध्यंत इति॥ तैः तत्रामध्वानां परिवर्तः अलंकारां

पादगमने हेतुश्चापि तथापरः॥ चतुर्भिः पादिकैव स्यात्तृषद्भिर्वेणोस्तु वाहनं॥ दान्यां नक्तेः प्रति
 ष्ठा च दोषः स्यादस्यैव न्यथा॥ वैपरीत्या समाधनमन्यथा स्यात्तु हृषां॥ तत्र प्रथमं यदरायि
 तुमारब्धं तत्राशक्तौ श्रुकेन तदस्मितं चतुर्भिस्तदस्येति॥ तत्र प्रथमं स्वरूपतोरसात्मकं
 नगवंतं वस्येति॥ अहरावतामिति॥ अहरावतामिंद्रियवतां च हृषतां वा॥ इदमिति स्वि
 रुदये मनोरथप्रकारेण प्रतिज्ञातं॥ नगवता सह संजापो हृनिमिजितस्य वा॥ आश्वेषः
 सेवनं वापि स्पर्शश्चापि तथाविधः॥ अधरामृतपानं च नो गोरामोक्षमस्तथा॥ तद्वृजितानां
 श्रवणं माध्यानां वापि सर्वतः॥ तदंतिक गतिर्निमित्तमेवं तज्जावनं सहा॥ इदमेवेन्द्रियवतां फलं
 मोहोपि नान्यथा॥ यथांधकारे नियता स्थितिर्नाशोः फलं न वेत्॥ एवं मोहो पांद्रियास्थितौ

नां सर्वथा नहि॥ बाधकानां परित्यागे साधकानां न तद्भवेत्॥ तदाह॥ न परं विराम इ
 ति परो मोहः सायुज्यां हि॥ न चात्मजानां न परं विद्यत इति श्रुतेः॥ कथं न परस्य पुद्गल
 र्थं॥ तत्राहुः॥ विराम इति॥ वयमप्युपनिषद्भाः अतो वयमेवं जानामः॥ न ह्यनुनववि
 रुद्धं अनुनवापर्यवसायि फलं॥ श्रुत्वा तं नवति॥ ततः केवलाणां तदेव फलं॥ इन्द्रियवतां वे
 त इति व्यवस्थितविकल्पः॥ अस्मिन्नर्थे श्रुत्यंतररूपाणां गोपिकानां संमतिमाहुः॥ हे सरस्वति
 ॥ समानशीलमयस न एव सरस्वति पदप्रयोगात्॥ अतः श्रुत्यंतरसंमतिरप्युक्ता॥ एतकासां
 चिद्गोपिकानामेव नवताति सर्वेषां साधारणं पदमाहुः॥ बहुष्मतां॥ अस्मिन् न ह्येवमवस
 दं बहुष्मत्पदपरं ज्ञेयं॥ तेनास्या वृत्तिर्ज्ञेया॥ पशूननुपशूनां पशूनां जाग्रेव यस्यैः सह वनपशू

बुजरजःस्पृहयता रजताः॥ स्पृहयं त्यज्यसः संबंधार्थमुपायमाह॥ अनिलनालमिति॥ अनि
 लेन वायुना स्वार्थं नातं॥ तेन सह प्रत्यासत्तिः जलार्थस्य॥ नगवहाया एव नगव संबंधं प्राप्नुवं
 तातिरजःकामना दूरानि प्राया काम एवाचोद्देशः देवता चान्नहीना॥ अएवाग्रे कालिंहा तथा
 नविष्मतिरुदानीं तदा चावेनागं नास्तीत्याह॥ अबहुपुराण इति॥ न बहुपुराणं यासो॥ यथा शाघ्र
 मेव गो रूपं च गोपाल रूपं च दिवसे रात्रौ स्त्रा रूपं च मिति॥ पुराणैर्विना समाहितार्थसिद्ध्यनावात्
 ॥ कथं ज्ञायते तासामेवं नाव इति तत्राह॥ वयमिवेति॥ यथा वयं अबहुपुराणः अन्यथा हि व
 से गोपावाचवेम॥ अतः स्वदृष्टांतेन ज्ञायते स्पृहामेव कुर्वेति॥ ननु तासां कार्यसिद्ध्यताति॥ किंच
 ॥ तासां साविकनावादपि ह दतो नावो लक्ष्यत इत्याहुः॥ प्रेमवेपितनुजा इति॥ प्रेमो वचुजानां

वेपनं ननु वायुवशात् ॥ अतो विरहसंतापयुक्ता इव लक्ष्यं ते ॥ किंच स्तनोपि जात इत्याहुः ॥
 स्तिमितापशति ॥ स्तिमितास्तश्चा आपोयासां ॥ एवंचो नेदास्त्रिविधानिरूपिताः ॥ स च नेदा
 न्निरूपयितुं न गवंतमपि तथा वक्ष्येति ॥ अनुचरैरिति त्रिभिः ॥ अताविहंगमामेधाः साचि
 का एते वेणुनादेन नक्ति पूर्यजाताः ॥ तत्र प्रथमं वृंदावनस्थालतास्तरवश्च वैष्णवाः वेणुना
 देन उद्धतप्रेमरसा जाता इति तदर्थं प्रकारं तरेण वेणुनादमाह ॥ तदर्थं प्रकारं तरेण नग
 वानपिवक्ष्मिनायः ॥ सच नक्त्यनुसारेण लोकवेदानुसारेण च वक्ष्मिनायः ॥ तत्र नक्त्यनुसारे
 ण प्रथममाह ॥ ४॥ ॥ अनुचरैः समनुवसिति वार्ये आदिपुरुष इवाच लक्ष्मिः ॥ वनचरो गि
 रितटेषु चरंता वेणुना कयति गाः सयादाहि ॥ ८॥ ॥ अनुचरैः सेवकैर्गोपैः सम्पक् अनु
 वनजतास्तरवश्चात्मनि विष्णुं व्यजयेत्पुष्पफलाद्याः ॥ प्रातः नारविटपामधुधाराः प्रेमहृष्टतनवः ससृजुः स्म

सुगण

वात्नादाविष्टवादा न जनमुक्तं ॥ कामसंबंधादपि न जनं पाहिक मिति विशेषणं तरमा
 ह ॥ अनुरक्तकटाक्षमोक्षमिति अनुरक्तानां कटाक्षानां मोय न एतच्चक्षुष्यतां फलमिति
 निर्गुणं नेहानिरूपिताः केवलरसरूपमाह ॥ ४॥ ॥ चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाद्भुमाजा
 नुपृक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्ये विरेजतुरजं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे यथानटवरौ कवगाय
 मानौ ॥ ८॥ ॥ चूतेति चूतानामाभ्यां प्रवाजाः कस्योः बर्हस्तबकाः बर्हगुष्ठानि शिरसि
 उत्पलाद्भुनां माजा कंठैः अनुपृक्तं मिलितं परिधानं पातां बरादिवस्त्राणि तैः विचित्रो वे
 षो ययोः एतादृशा बुजावपि पशुपालगोष्ठ्यां मध्ये विरेजतुः ॥ रसान्निनये अवतारवरावेशा
 स्थाप्युपयोगादि वचनं ॥ गुणमाया च वेषार्थमुपयुक्ता नवतिहि ॥ अतोरसस्यान्निनये च वारा

र्थानिरूपिताः॥ रसरूपसुगंधानां प्रतिष्ठा त्रिषु निश्चिता॥ धर्माच्छादन बोधायमाप्यत्र निरू-
 प्यते॥ वस्तुनिर्देशमात्रेण श्रोतृणां काव्यवदसः॥ रसक. फल बोधाय प्रथमं पक्षवोमतः॥
 शास्त्रार्थस्य परिज्ञानात् न चावस्य कलिकानवेत्॥ ततस्तस्य च वैचित्र्यं पुष्पस्थानमिहोच्य-
 ते॥ अहोरात्रं वासना स्यात्तत आच्छादनं स्मृतं॥ रसोत्पत्त्यर्थमेतावन्निरूपितमिति स्थितिः॥
 आविर्भावैरसात्वादात् नृत्यं शोभाततो नवेत्॥ अतोति गुप्तो नगवान् रसवं प्रतिपद्यते॥
 विचित्रवेषाविति सर्वस्याग्निनिवेशनार्थं॥ त्रयाणामन्योन्यगुणप्रधाननावेन रसानवे-
 ति॥ एवं रसरूपं नगवं तं निरूप्य तस्य पोषकौ समाजे वाद्यगातविशेषौ निरूपयति॥ मध्ये
 विरेजतुरिति पशुपालानां गोष्ठीनात्पंतंगूढा॥ तेन रसस्य सुलभं निरूपितं॥ मध्ये गातवा

द्ययोः॥ त्रयाणां समानतैव सर्वोत्तमा॥ नृत्यस्य तु विशेषः प्रायिक एवेति तदेवोक्तं॥ कदा-
 चिन्निषेधार्थमत्रमिति॥ शास्त्रमत्रनियामकं न च विष्पतात्पराशक्याह॥ दृष्टांतं॥ रंगे
 यथानटवराविति॥ रंगः शास्त्राधारचूतं स्थानं रंगमंडपे यथानटौ शास्त्रार्थानुसारि-
 तौ नवतः अलौकिकनाट्यार्थविरपहं॥ एवं राजसनावनृत्यमुत्कासाच्चिकनावनृ-
 त्यमाह॥ कचगायमानाविति॥ देशविशेषे हस्तान्निनयमात्रपूर्वकं प्रमरहितं गानं कु-
 रतः॥ एतदपि लोकप्रसिद्धं॥ एवं रसं निरूप्य तस्याधिदैविकरूपतासंपादकं वेरागुनाहं
 निरूपयति॥ ॐ॥ ॥ गोप्यः किमाचरदयंकुशलं स्मवेरागुर्हामोहराधरसुधामपि गो-
 पिकानां॥ नुक्तेस्वयं यदवशिष्टं रसं हृदि न्यो हृष्य च वोऽश्रुमुमुचुस्तारवो यथार्थाः॥ ॥

॥ गोप्पइति ॥ गोप्पइतिसं बोधनं पूर्व रसानिज्ञापकं ॥ नात्र बोधनायं वंचनायं वा किं वि
 दस्ति ॥ यद्यपि तेन रसो न पातः तथापि मुखेषु दर्शनादन्यार्थं वैपि नो ज्ञनं करोति ॥ ति
 विलक्ष्यते ॥ पुरुषस्य तज्ज्ञो ज्ञनं सर्वथा असं नावितं ॥ अन्यथा न गवतैव बुक्तं स्यात्
 ॥ अतः स्त्राणामेव तज्ज्ञो गंत राह ॥ गोपिकानामिति ॥ अधरसुधा गोपिकानां संबधि
 ना बद्धवचनेन समुहाय रूपालक्ष्मीरप्यनेन सूचिता ॥ तदंशाश्च तयैव समागताः ॥ ना
 न्यत्र तज्ज्ञो गोलोके प्रसिद्धः तादृशस्य वस्तुनो नोक्ता पुरुष एव न च वति किं पुनर्येन्यं त
 रगतो जावः तत्रापि वेणुः आधिदैविकस्य चेतनं सूचयं त आ कुः ॥ सर्व एवाधि
 दैविक इति स्वगोष्ठ्यां तस्यापि विचारो घटते ॥ सर्वधर्मफलमिति वैदिकः सिद्धांतः ॥

१०

राधमपि न मन्यते तदाह ॥ वनमालादिव्यगंधतुल्यसामधु मत्तैः अलिकुलैः कृतमलघुगा
 तमपि आद्रियन् आदरं कुर्वन्नेव कूजितवेणुर्यतः यथैव च मराजं कारं कुर्वति तथैव त
 न्नादमनु कुर्वन्नेव अनुरागानवदेव वेणुना दं करोति पहिरां मध्ये अलये ॥ नाना निहस्ता
 श्रुतेषामपि कुलानि समूहाः नानाविधजातिनेराः तैरप्यलघुयथा न वतितथा गाते ॥ त
 स्याप्यादरं कुर्वन् तत्राप्यलयः मत्ताः ॥ मदोपियेनानुचितः ॥ न हि तुल्यसापुष्पांतरवन्मा
 देहेतुः ॥ तत्रापि दिव्यगंधा तत्रापि न गवद्वनमालागता तेषामप्यादरं कुर्यात् तदा सरोव
 रादिषु ये सरसारसिकाः हारनारविवेकिनश्च तेषामादरं कथं न कुर्यादिति ॥ वनमाला
 याः यादिव्यगंधतुल्यसामकरंदेन मत्तैः किंच ॥ आदरोपि च मराणां यथा नाष्टं न वति

तथावनमाजायांसमागतान् चमराद्दूराकरोति॥ किञ्चुतेयथानोपद्रुतान्वन्ति तथै
 वादरं करोति॥ अतोयत्थेतेषां आदरं कुर्वन्नेव कूजितवेणुः॥ ७॥ सरसिसारसहंस्यवि
 हंगाश्चारुगाद्रुतचेतस एत्या॥ हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमालितदृशो धृतमौनाः॥ ११
 ॥ तदैव सरसि विद्यमानाः जलवासिनः सारसाः सरसां नान् चक्ता नान् संबन्धिनः हंसाः हार
 नारविवेकिनः ते च विहगा उच्छृगति युक्ताः पुरुषा पेक्षया ते पुनर्न गवद्भजनाधिकारि
 ता इति तान् विशिनष्टि॥ चारुगातद्रुतचेतस इति॥ चारु यथा नवति निष्कामार्थं न गवद्भ
 ते नैव हतं वशात्तत्तचित्तं येषां॥ तदपि न जनं न किमागन्तिसारेण॥ ननु स्थानस्थितानामे
 तयामिदं प्रेक्षानदूषेवा॥ तदाह॥ एत आगत्य हरिमुपसमापेक्षेवमाना जाताः॥ यतस्ते न ग

११

अत्र शोधपत्रत्रयः॥ ६

वडक्ता मुनयः॥ न जने चमरादिशेषमाह॥ यतचित्ता इति॥ यतं नियतं चित्तं येषां चित्तं नैयत्ये
 न न गवद्भजनं मुख्यं ननु विहितं चित्ततया॥ किञ्च हंत इति हर्षे एतद्भाष्यमेतेषामेव नवताति॥
 बहिर्व्यापाररहिता न जने सर्वोत्तमाः बहिर्व्यापारेषु च नेत्रे वा कुचनियम्याः॥ यस्यैतत्तद्वयं नि
 यतं वाक् नान्यं वदति चक्षुश्च नान्यत् पश्यति॥ तदाह॥ मालितदृशो धृतमौना इति॥ मालिता दृक्
 येषां धृतं मौनव्रतं यैः सांप्रतमेतेनादपराः॥ अतो दृष्ट्या अन्यचित्ततान् विषयतातिनेत्रनिमाल
 नाः॥ एवमेतेषां नाग्यं साविकवान्निद्रूपितवत्॥ ॥ मेघः सर्वहितकारा तस्यापि वेणुना दजनित
 नावमाह पूर्ववत्॥ ७॥ ॥ सह बलः स्वगवतंस विलासः सानुषु हिति च तो वज्रदेवः॥ हर्षयन्य
 हि वेणुरवेण जातहर्ष उपरं नति विश्वं॥ १२॥ महदतिकमराशंकितचेता मंदमंदमनुगर्हति मे

घः॥सुहृदमन्यवर्षसुमनोनिष्ठाययाचविदधत्युतपत्रं॥१२॥सहबलरतिदाभ्यां॥हेवज्रदे
 व्यःगोप्यःवज्रदेवतारूपाःअनेनविश्वासोचविष्यतातिनिद्रूपितं॥यद्विवेकपुरवेणविश्वमुपरंनतिपू
 रयतितर्हिमिहदतिकमराशंकितचेताःसुहृदंनगवंतमन्यवर्षतु॥स्वदेहकाययाचआतपत्रं
 विदधतजातः॥तदाकुर्वन्अन्यवर्षतु॥अयंनाहोमहाबलेयुक्तः॥विश्वगतान्सर्वनिवधमा
 न्दृष्ट्वास्त्यस्वयमेवपूरातिहाआनासरूपोपिमेघःधूमदिसमूहात्माविश्वंनगवतैवतृताथ
 नूतमितिस्वयमुपचरितार्थोपिस्वजन्मसाफल्ययनगवंतमेववर्षी॥तत्रयादृशेनवेणुनाहेन
 एतज्जवतितादृशकर्तारंनगवंतंवर्षयितिविशेषणचतुष्टयेन॥अन्यथाउपरंनरामर्थवादरू
 पेस्यात्॥तत्रक्रियाराक्तिःसंपूर्णैतिविकुं सहबलोबलनद्रसहितस्तुक्तं॥सृष्टिकराक्रिया

१२

पेहयापायंमहताक्रियेतिज्ञापयितुंस्वगुणोयोयमवतंसःकरणिरणानेनविजासोयस्ये
 तिजाजानिद्रूपिता॥माजाकार्तिमया॥दृशदृशःश्रोत्रं॥कार्तिहिरुपूरिताययासाचवसे
 वसर्वोत्तमा॥नगवकार्तिप्रतिपादकंवाजागवतादृशास्त्रं सर्ववेदेष्वनराराद्रूपंतत्रविजा
 सयुक्तातत्प्रतिपादिकाच॥एवंक्रियायाःस्वरूपतोमुखातश्चमाहात्म्यंनिद्रूपितं॥तस्यासहका
 रिराष्टकायामाहात्म्यमाह॥स्वयंजातहर्षःसर्वमेवचहर्षयन्निति॥एवंवेणुनादस्यकारणात्त
 तक्रियोकर्षमुक्तादेशतोपुकर्षमाह॥हितिचतःसानुष्ठिति॥सर्वधारनूतांपृथिवीयेबिन्न
 तितेषामप्युच्चस्थानेषुसनाहोजायतश्चिकथंनविश्वंपूरयेत्॥रवःअमुरातमतिगंजीरंउ
 परंनतिनादेनपूरयतातिमेघादप्यधिकक्रियानिद्रूपिता॥तदेवमेघःमहतोवासुदेवस्यउपरि

गच्छन् नगवदतिकमरो संकितचित्तो नृचा उपर्येव तिष्ठन् अग्रे गमनार्थमुद्यतः ॥ नाजमेघः स्फोमं
 विश्वजावनं नगवंतं स्वमित्रं ज्ञात्वा सुहृदमन्यवर्षत् सुमनोनिःपुष्पद्रूपैः स्वविदुनिः अर्थात् पुष्पैः
 पूजितवान् ॥ न केवलं पूजा मेव कृतवान् किं उराज्यमपि दत्तवानित्याह ॥ आतपत्रंदधरिति ॥ न के
 वलं राज्यमेव दत्तवान् किं वात्मनि वेदनमपि कृतवानित्याह ॥ कथयेति ॥ सूर्ये अधः स्थिते उपरि-
 स्थिते न न छाया न वताति पृथक् छाया निर्देशः उत्तमांस्त्रिविधान् वक्तुं तेषामपि वेणुना देन किंचि
 ज्ञातमिति वक्तुं वेणुना दं वर्णयति नगवंतं च ॥ ७ ॥ विविधगोपचररोषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधा
 निजशिक्षाः तव सुतः सतियदा धरविं वेदत्त वेणुरनयस्वरजाताः ॥ १४ ॥ सवनशस्त्रदुपधार्य- १३
 सुरेशाः शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥ कवयश्चानतकंधरचित्राः करमलं ययुरनिश्चिततवाः ॥ १५ ॥

विविधगोपचररोषितियुग्मत्रयेण ॥ संदेहो मोहः सर्वपरित्यागश्च ज्ञानिनां श्रुतानामरण्यवा
 सिनां वेणुना देन कृतः ॥ तत्र ये विश्वगुरवो ब्रह्मादयस्तेषामपि संदेहार्थं नगवतो वेणुना दं
 वर्णयति ॥ विविधेति ॥ लोके जायमाः अलौकिकप्रकारः ॥ संदेहमुत्पादयति ॥ ननु न तद्रूप
 मस्मात्स्वरेयत्र वेदेषु तमस्मात्तिसर्वविद्यास्थानानां ब्रह्मा अनिज्ञ इति कथं तस्य संदेह इ
 त्याशंक्याह ॥ वेणुवाद्य उरुधानि जज्ञिह्वा इति ॥ सुशिरनेहो वेणुः तस्यापि प्रकारः शास्त्रे
 निरूपिता ते ब्रह्मणा ज्ञायंते एतेषु प्रकाराः उरुधा अनेकधानि जज्ञिह्वाः निजैर्नैव शिक्षाशि
 क्षाणां अनिव्यक्तिप्रकाराः यासु ॥ अनेन नादब्रह्मनित्यमिति निरूपितं ॥ तत्र क्रियाशक्तिः
 साधनमिति तस्य लौकिकचेकथं नादः ॥ अलौकिको न विष्णुता त्याशंक्यवस्याप्यलौकि

कवायाह॥विविधेषुगोपचररोषुगोपानां संचारविशेषेषुविदग्धइतिगोपसंचारानवेदोक्ताः
 किंतुलोकिकाःब्रह्मांडंतरस्थिताअपिचवंतितेनलोकेत्रप्रसिद्धाःनापि वेदेनगवांस्तुसर्वत्र
 वविदग्धःअतोयंब्रह्मायंप्रकारंनजानातितमेवप्रकारंकृतवान्॥ननुब्रह्मसृष्ट्यावाविर्भूतः
 कथंब्रह्मणोपज्ञातकरोतातिवैज्ञाह॥तवसुतइति॥यशोरांप्रतिवदंतिस्त्रामंडलेसमाग
 तां॥अतएवात्रनकामादिवात्ता॥किंतुअतिषिद्धएवोक्तेषोनिर्दूषितः॥यथातवपुत्रोपिसन्त
 वमनसाय्याकजयितुमशक्यंकरोतितथाब्रह्मणोपिब्रह्मांडेज्ञातः॥सतातिसंबोधनंविश्वासा
 र्थंअज्ञानेहेतुमाहुः॥अधरबिबेदतवेणुरिति॥जोभात्मकोऽधरइतिपूर्वमुक्तमतोनलो
 केप्रसिद्धःतस्यरसोऽनगवतानदतइति॥तत्रापिबिबरूपःसूर्यवित्प्रकाशकः॥नहिप्रका
 र्पाःप्रकाशकस्वरूपंविदुः॥तत्रचसवेणुःस्थापितःततोपुत्रमचख्यापनाय॥स्वरजाताःषडा

१४

हिस्वरजातिनेहाननयतूततनचेनोत्पादितवान्॥यहितेदातत्परिज्ञानार्थंत्रिगुणाप्रधाना
 अपिदेवाःकाजत्रयेपिसमागत्यसोपिकाजःआधिदैविकइतिख्यापयितुंसवनपदं॥तंवेणुनादे
 सवनशब्दप्रधार्यशक्रःसाविकःशर्वस्वामयःपरमेश्वराजसइतितेपुरोगमायेषांदेवानांस
 वएवदेवास्त्रिगुणात्मकान्वंति॥कवयोनिपुराणाअपिनादेइंदोहित्रिलोक्याधिपतिःसर्वदानाद
 परः॥शर्वस्वशास्त्रकर्त्रीपरमेश्वीतयोरपिगुरुः॥अतएवंपरमेश्वीपदं॥तेषामन्यचित्ततानावायाह
 आनतकंधरचिन्ताइति॥आसमंतातूनताकंधराबाह्यानिनयार्थंवित्तंचयेषां॥ग्राहकंचित्तंन
 मनमचसर्वतःतेष्वनिश्चिततवाज्ञाताः॥नाप्यौदासीन्येनकियकालंविचार्यअज्ञानेत्तस्मिन्ना
 वइतिमंतव्ययतःकरमजययुः॥वितयाभूक्तिताश्चज्ञाताःवेणुनादेनवामोहिताः॥अतएव
 आनासचपक्षोपिनिराकृतः॥अलौकिकरसोत्पादकवान्॥अस्त्यतेषांवात्ता॥वेणुना
 दोस्माकमेवान्यथाचंसंपादयतात्पादुद्वयेन॥पूर्ववत्॥ॐ॥निजपराङ्मिति॥ॐ॥

निजपदाङ्गदलैर्ध्वजवज्रनारजांकुशविचित्रलजामैः॥वज्रचुवःशमनखुरतोदं वष्पधु
 यगतिरातितवेणुः॥१६॥वज्रतितेनवयंसविजासवाहराप्यितमनोनववेगाः॥कुङ्कगतिंग
 मितानविदामःकरमलेनवसनंकबरंवा॥१७॥ निजपदाङ्गदलैरिति॥यद्विहिरितवेणुःसन्वज्र
 तितदातेननादेनकुङ्कगतिस्त्वावरचंगमितावयंगोप्यःसर्वाएवकरमलेनमूर्छयावसनंपरि
 हितंकेरापाशंवानविदामरतिसंबंधः॥अयंवेणुनादःअस्मदर्थमेवजायतइतितस्यचेष्टया
 अनुनवाञ्जहायते॥तत्रचेष्टा॥योगोकुलनिवासिनामेवार्थेजायतेतयाव्याप्तःकथमन्यकार्यं
 कुर्यात्॥अतःप्रथमंनगवतोगोकुलहितकर्तृत्वमेवाङ्कः॥निजस्यस्वस्यैवयत्पदाङ्गद्वयंतस्यद
 लैर्दशांगुलानिःतलनागैर्वज्रचुवःनिरंतरंपश्चाक्रमेणानजातव्यथायाःवज्रभूमेःखुरैर्जातं

१५

तोदंशमयत्रितिशनैःशनैःलाजयानगवंदतित्रिद्विपिता॥हतांशःगतिविजासेन
 र्शननिराकृतः॥आध्यात्मिकाद्यंशस्तुध्वजादिनातामसःनैतिकःध्वजेननिराक्रियते॥
 राजसःआध्यात्मिकःवज्रेणासाविकआधिदैविकः॥नारजाकतिचिह्नेन॥तान्येववि
 चित्राणिजलजामानिपदेष्टुतेनलौकिकालौकिकप्रकारेणवज्रचुवःखुरतोदप्रशमनंव
 जेतिस्रःप्रधानचूताःचूमिःगावोगोप्यइति॥तत्रचूमेर्दुःखनिवृत्तिगत्यानिरूप्यगत्यालया
 चगवोदुःखनिवारयतात्याह॥वष्पधुर्यगतिरिति॥वष्पधुर्योमहावृषनःककुभ्रास
 यथाजालयामंथरगतिःतथागच्छन्नगवामपिडुःखाहारावनिरूपितः॥शङ्कितवेणुवज्र
 तातिगोपिकानांतदात्मकंवेणुनादेनजातेकामेस्थावरचमधिकजातमित्याङ्कः॥तेनेति॥

स्वभाव एव वेणुना देन जातः कामः तत्रापि सविजास्य वा हरो न अपि तः मनो न ववेगो या
 सु अतो वेगेन स्तंभे जाते कुजगतिं वृक्षगतिं गमिता जाताः तेषामंतर्हनि मस्त्राति तदर्थमा
 कुरुः ॥ न विराम इति ॥ सुषुप्तावपि न जानंताति तद्व्यावृत्त्यर्थमाह ॥ कर्मलेनेति ॥ कर्मलेन मू
 र्ध्यास्त्राणामत्यावश्यं कं वस न जानं क वरज्ञानं च वेणुना दप्रस्त्राव एवैतज्जातमिति ॥ ग
 तिदृष्ट्यादि निरपि कृतमत्र निरूप्यते ॥ हरिणानां वेणुना देन यथा जातं तद्वत्कुं पूर्ववे वेणुना
 देवसीयंति ॥ ७ ॥ ॥ मणिधरः कचिदागराय नृगाः मालया दयित गंध उलस्याः ॥ प्रणयिने नुव
 रस्य कदापि प्रहि पन्नुज मगाय तयत्र ॥ १८ ॥ कर्णित वेणुरव वंचित चित्ताः लक्ष्म न च सत
 लक्ष्म गृहिरापः ॥ गुरागरा समिनु गत्य हरिणो गोपिका हव विमुक्त गृहाराः ॥ १९ ॥ ॥ मणिधर

१६

इति दान्यां ॥ गवामाधिदैविकानि रूपाणि मरायः तान् स्वस्मिन् विनत्ताति मणिधरः अचिज्ञा
 नाथं वा स्वप्रियारा मचिज्ञाप कामरायः अतस्तैः कदा विज्ञाः आसं मता त्गराय नृजातः अ
 नेन ताः तद्गता धमश्चि न गवत्येव प्रतिष्ठिता इति तासां संसारा नावः सूचितः अत एव गोपि
 कानामपि ॥ अत एव हरिणानामपि पशु चाविशेषात् ग्राम्याणां चेदुच्चारकः विशेषतः ॥ आ
 राणानां न विष्यताति युक्ता लक्ष्म परता ॥ मालया दयित गंध उलस्या उपलक्षितः ॥ यथा न
 गवतः नाजं रूपं प्रियं स्पर्शः स्त्राणां शब्दे वेणोः रसो न वना तस्य तथा गंधः उलस्याः तद्ग
 तोत्तमता सा वि कानां केषां चित् अनु न वसिद्धा ॥ तादृशा उलस्या अतस्तस्या मालां विन
 त्ति ॥ अतो यदा वयमपि प्रिया न विष्यामः तदा अस्मानपि अस्मदमन्वाधारयिष्यताति

लक्ष्मसारस्त्राणां प्रवृत्तिः लक्ष्मसारस्तु वेदे नियुक्त इति नक्तौ तासां विनियोगार्थं प्रवृत्तिः किं
 च प्रणयिणीति प्रेमवतः॥ अनुचरस्य गोपस्यां सेचुं जं प्रहृषयन्निति कदा कदाचित् आशंस
 यां चूतवच्चेति वा कदा अगायतेति मध्ये गानाशंस॥ यथा गोपालस्य तथा स्नेहः मे बाध
 मयोः स ज्ञावे एव न विष्यताति गोपिकानामिव हरिणानामपि तथा बायं स्नेह न जनं देहा
 स्फुरणात् न विजाताय च न कामा न वः॥ तदैव कर्णितो यो वेणुः आकस्मिकः शब्दविशेषो
 मनोहाराकर्णनात्मकः॥ स वेदेणो निर्गतिस्तस्य बंधादप्येति शब्दः चित्तवंचका इति रवं प
 दं॥ शब्देन मृगाणां वशीकरणां सिद्धमेव इदं नामैवोपयोगो न विष्यताति प्रताति जन
 नादंचकचं॥ अतो रवेण वंचितचित्ताः लक्ष्ममन्वसता॥ लक्ष्मसमापे आसता॥ उपविष्टा

१७

जाताः॥ यथा प्रायमुपविशति॥ एवं लक्ष्ममनूपविष्टा॥ ननु स्त्रियो न्यस्य कथमन्यस्य गृहे अन्यस्य
 समापे मुपविष्टा इति तत्राह॥ लक्ष्मस्य लक्ष्मसारस्य गृहिरण इति॥ लक्ष्म इति स्त्रस्य गृहिरणो जाताः॥
 वंचितचित्तवा दाहूपं विसृज्य शब्दमात्रा नि निविष्टा जाताः॥ वेणुना देन वारसानुभावेन लक्ष्मसार
 पिलक्ष्ममत्या लक्ष्ममेवा वासत॥ ननु लक्ष्मसारे पिलक्ष्मप्रमानूराक्षेपिवर्तत इति तं परित्यज्य कथमाग
 त्यत आह॥ गुरागणासीमिति॥ लक्ष्मसारे एको दौ वागुरौ अतो यत्रैव न गवान् गच्छति तत्रैव मनुगत्य
 सर्वा एव हरिणः विमुक्त गृहा जाताः॥ गृहं गमिष्याम इत्याशामपि त्यक्तवत्यः॥ सान्निध्येन न गवद
 सः पात इति लघुश्चाडुना वाः गोपिका इव तदेकपरा जाताः॥ एतन्नयनेषु स्वप्रियानयनसादृश्यदर्श
 नेन यादृशेनावेनताः परुषति॥ तादृशेनैवैता अपि परुषंतात्येतासामपि तस्य जाताय नावोत्यतिस्तथै

ववेणुकरणं च॥ अतएवाग्निबाजामृतबाजात्मकं वपदमुक्तं॥ यतस्तद्वरुणोत्पत्तिस्तितापशमने च
 संपद्यते॥ अतः स्वदृष्टोक्तियुक्तं॥ एवं नवप्रकारं वेणुनादं निरूप्य गुरातात प्रकारेण विधानिरूपय
 न वेणुनादेन नगवान् जगदेव वशात् तवानित्याह॥ ६॥ ॥ कुंदरामस्ततः कौतुकवेषो गोपगोधनवृतो
 यमुनायां॥ नंदस्तनुरनघेतववस्योनर्महः प्रणयिनां विजहार॥ २०॥ मंदवायुरूपवात्यनुकूलं मानयन्म
 लयजस्यर्शेन॥ बंदिनस्तमुपदेवगणायैवाद्यगातव जिनिः परिववुः॥ २१॥ ॥ कुंदराममेति दान्यां॥ यद्दि
 नगवान् यमुनायां विजहार तत्रापि पूर्वोत्तरमपेक्षितदृशायामपेक्षितो वेणुनादः परिगृह्यते॥ प्रकारेण
 वात्॥ प्रकारे विशेषाच्चावाचनप्रथमुक्तः॥ तदा उपदेवगणाः परिववुरितिसंबंधः॥ यमुनायामितिसा
 माप्यसप्तमा॥ अधिकरणसप्तमावा॥ घर्मे गवां गोपालानां च जले स्थितिः संभवति॥ तत्र विहारो गोपैः

१८

रा २

सहजजको जगवां प्रह्लाज नारिः सर्वतो द्वे गशां तथैवेणुनादः सहकारी॥ तदानीमलंकृत
 वमारां क्य अलंकारमाह॥ कुंदमेति॥ वस्त्रानरणाद्यलंकारानविष्णंते वपुष्यालंकाराः न
 नविष्णंतात्याशंक्य तदेव निरूप्यते॥ कुंदरामस्ततः कौतुकवेषो यस्य॥ रामात्यनेकप्रका
 राणि तैस्तथावेशो निमीयते॥ यथा अद्भुतो नवति अत्रुयथैव हास्यरस उत्पद्यते तथैव
 निमीयत इति॥ नन्वेतादृशो प्राक्तनलाजो नगवान् कथं तवान् इत्याशंकायामाहुः॥ नंद
 सूनुस्तव वस्य इति॥ यथा लाजयानंदपुत्रो नवति तथैव लाजया प्राक्तनलाजामपि संदपाद
 यति॥ अनघ इति संबोधनं क्रोधाच्चावायविश्वासार्थं च॥ तव च वस्यो जाता॥ अनेन वंगोप
 रूपेति सर्वगुणरसान्निहवं सूचितं॥ अन्यथा उलूखलबंधनलाजो नकुयति॥ मध्ये निरक्षि च

न

नसंबोधनाडुनयोनिशेषवृंज्ञाप्यते तादृश्या वक्ष्यन्नेन नगवत्पितथा॥ पूरुगुणचलक्षणाभाधि
 क्यं चोच्यतेऽग्निमविशेषरोन॥ किंवा॥ प्रणयिनां नमदिः ये केचन स्नेहयुक्ताः यथैव ते स्निग्धानवन्ति
 ॥ तथैव जाजो करोति॥ अनेन सर्वत्रैव हेतुदत्तः॥ यत्रैव जाजसत्क्या काडासविहाराः सोत्रजलका
 जन्तुत्काडावेणुवाहनकाडाचक्षेया॥ अन्यथा वाद्यादीनामुपयोगो न स्यात्॥ विद्यावंतो हिवशा
 कर्तव्याः तत्र विद्योत्पादको वायुः देवाश्च तदाधारभूताः तत्राप्युपदेवगणाः बंदिनश्च बहिविद्याप्र
 कटनपराः॥ अतो न्यापेक्षया तेषु विशेष उक्तः॥ प्रथमतः कारणभूतं वायुं निरूपयन्ति॥ मंदो वायुः अ
 नुकूलं यथा नवति तथा उपवाताति॥ अनुकूलं कूलसमापेक्षितव अनेन सैत्यं निरूपितं॥ मलयजस्य
 रैनिसहित इति सौरभ्यं॥ अनेन दाहिणा लोयवायुरिति निरूपितः॥ नगवत्स्वरूपे दत्तेन वामलयजे

१८

नसहजावात् अधिकसैत्यनिरूपकत्वेन अनुकूलं॥ मलयजस्य रश्मिः मलयजस्येव वा स्पर्शः॥ तथा
 सतितत्रत्यानां सर्वेषामेव नगवद्भावं संपादयिष्यताति॥ मानयन्निति॥ स्वकायैस्त्रिगुरौः यथैव
 सन्माननं नवति तथैव वातात्यतिवर्षाता॥ उपदेवगणाश्च गंधर्वादि यश्च बंदिनः कार्त्तिनिरूपका
 जाताः॥ गायकाश्च संतः य इति नगवद्वायाः वाद्यगातपूजासाधनैः तामसराजससा चकैः सहिताः
 परिववुः॥ सर्वत्रैवापेक्षितं कृतवन्तः॥ एवं गुणा ताते प्रकाशितां निरूप्य युगजद्वयेनैके वलं नगवतएव
 चरित्रमाहुः॥ ७॥ वक्ष्यजो वृजगवां यदगध्रो वंद्यमानचरणाः पथिवृद्धैः॥ तस्मिन् गोधनमपो ह्यदिनां ते
 गातवेणु रनुगैडित कार्त्तिः॥ १२॥ उरुवंशमरुचा र्त्तदृशानामुन्नयनरवुररंजं कुरितस्वकु॥ दिस्यै
 तिसुहृदा शिष्य एष देवका जठरभूतसद्वराजः॥ १३॥ वक्ष्यज इति॥ नगवान् यत्त गो कुलं गोष्टे स

मानयति तत्कृपया अन्यथा एकस्यामपि जाजायां वा वृता गावो मुञ्चेरन् ॥ तथा गोपि
 काः परं रूपं यैव न जनानं दानुना वार्थं तथा करोति ॥ अत्र हेतुः ॥ पदग ध्रुव इति ॥ यदा स्मा
 त्कारणात् अग्रे पर्वतं धारयति ॥ यदि न जनानं दं दद्यात्तदा गोवर्धनो दशानं कुर्यात् न
 ॥ एतद्भगवन्माहात्म्यं सर्वजननिनिज्ञापयितुमाह ॥ पृथिव्यै वै वैद्यमानवरण इति ॥ वृद्धाः स
 वृत्ते निपुणाः बह्वरे वनगवान्सेव्यो न वति ॥ अतः स स्म मेव गोधने उपोह्य ततः पृथक् स
 त्युपसमापेसा हृत्य वादिनां त इति अग्रे वनस्थिरे रयुक्तं वात्प्राप्तं तस्य च चिकीर्षितं वा
 त्गातवेणुजतिः ॥ अमापनो हार्थं व्रजस्थानां ज्ञापनार्थं च ॥ अस्यानादस्याग्रे कार्यं वक्त
 व्यं ॥ गोपिका एव तत्तार्थाः करोताति न किंतु गोपानपाति ज्ञापयितुं तत्कृतस्त्वोचमाह ॥

जाजाज्ञापिता न वति ॥ साधारणेन सर्वेषां तापनाशकं वायनगवद्भुतमसाधारणं धर्मसाधकः
 ॥ देवका जठरं भूदुःखं जज्ञति ॥ अदितिर्देवका अदितिर्द्वैरदिति रंतरिहमिति श्रुतेः अदि
 त्यवतारं वात्कृपाया तस्या मवश्यं चंद्रोदयोपेक्षित एव सा पुनर्विशेषरूपं गृह्णातवताति
 ॥ चंद्रोपि विशिष्टं कार्यं करोति ॥ लौकिकस्तपस्त्रिविधो नगवदिरहजश्च अयं त्रिविध म
 पि नाशयति पूर्वोक्तिमानंदराट्चमुपयादितं ॥ देवका जठरे न वताति देवका जठरं भू
 त एव उदुःखः जायते यथा उदयादौ पतिसुनहं चारणमेव न वति तथा देवका जातः परं सु
 खोऽस्माकमेव ॥ इदं सर्वं कार्यं वेणुना दस्याध्यमिति प्रकरणीतं वात्तु हेतुं ॥ साधारणं जाजा
 मुक्ता गोपिका एव वेणु कृतां नगवतैव जनिता जाजामाह ॥ ॐ ॥ मरविधूरिति जौवनरुष

त्मानदः स्वसुहृदं वनमाजा ॥ बरपांडुवदनो मृदुगंडं मंडयन् कनककुंडललक्ष्म्याः
 ॥२४॥ यदुपतिर्विराजविहारो यामिना पतिरिवैषदिनां ते ॥ मुदितवक्त्रउपयाति उरं तं
 मोचयन् व्रजगवां दिनतापं ॥२५॥ ॥ मदेति ॥ यदुपतिः मुदितवक्त्रउपयाति पूर्वोक्ता एव वे
 गुनादा अत्रग्राह्याः ॥ दशजाजाः पूर्वनिरूपिताः ताः सर्वाः अस्मदर्थमेवेति दशधा नगवं
 तं विशेषयंति ॥ एक एव नगवानुचयचेतियुगलचेपि नात्येन विनागः सर्वत्रैव वे गुना
 देरजोगुणः मुख्य इति सोऽस्मदर्थं फलित इत्याहुः ॥ मदेन विधूसिते लोचने यस्येति ॥ म
 होत्रत्वनंदस्थित्या पूणा विबोधः स ज्ञानमार्ग एवेति प्रकटयितुं सर्वविषयान् व्यावर्त्त
 यितुं विधूसितिलोचनवमुक्तं ॥ अयं धर्मो नगवन्निष्ठो निरूपितः ॥ स्वरूपस्थित्यर्थतादृशी

२९

पाषन्मानदः मानं प्रयच्छति ॥ सन्माननां करोति ॥ तेनास्माकं गंगं म्योचव ताति ज्ञायते ॥ मानम
 निमानं वारजोगुणप्रकट्यात् प्रयच्छति खंडयति वा ज्ञानप्रकट्यात् प्रयच्छति मानं घटि खंड
 यति त्रिषु पाषदेव तत्र कार्यं ॥ ननु पूर्यस्य नवतापे वं करो को हेतुस्तत्राहुः ॥ स्वसुहृदमिति
 ॥ स्वपदादसाधारणं तेन स्वस्यैव सुहृदस्ताः महतोपि सुहृदकार्यं कर्तव्यमिति साधारणं कार्य
 माह ॥ वनमाजाति ॥ कार्त्तिकमयो वनमाजां प्रकटयति ॥ बरवत्पांडुवदन इति ॥ बररोत्रफ
 लवाचकः स हि धर्मेण प्रतिहरां विसदृशं कान्तिकरोति ॥ तत्राप्यर्द्धपक्षः पांडुवरो निवति ॥
 अग्रे वारक्तः तथेदानीं अर्द्धरतः अग्रे वत्यंतरतो न विष्यति तिष्ठन्मानदश्चादिशेषः साधनं का
 तिरिति मध्ये विशेषणं तस्य ॥ अथवा त्रपांडुशब्देन वारक्त एव गुणोच्यते ॥ तदा वदनं वक्त्रं अध

रा मृतपानं लक्षितं न वति ॥ वनवासिनां वा एतदुपचोग्यमिति वने गच्छा एतदुपचोग्यमिति सर्वः ज्ञा
 पयंति ॥ ततोऽपि विशेषमाहुः ॥ कनककुण्डललक्ष्मामृदुगण्डं मण्डयन्निति ॥ स्मश्रुकुण्डमानावात् आनंद
 निधानं वाचमृदुवं चो गार्थमुपपाद्यते ॥ गण्ड एव रससमाप्तिरिति कनकपदं वरांतरज्ञापनार्थं उक्तं
 ह्येनापि परमानंदेनापि अस्मदर्थं कामरस एवोक्तबोधयत इति सर्वथा स्मदर्थमेव न गवरागमन
 मिति निश्चायते ॥ अन्यथा शिरो ज्ञेयं ॥ अस्मत्समं हं न कुर्यादिति ॥ ननु यद्यपि महान्तं तथापि वा
 ल इति नंदसूनुरिति कथमसाधारिणां ललां करिष्यताति ॥ अमर्थादर्थं विशेषणान्तरमाहुः
 धिरदराजविहार इति ॥ महासुरते गजैर्द्रवमाहान्तेन विनानपूर्तिरिति तदपेक्षया प्यादौ २२
 नावत्पूर्वतापेक्षं करिष्यतात्याहुः ॥ यामिना पतिरिवेति ॥ संपूरायामि न्या अयं पतिः अ

र्षधदिनापि तथा संनवादत आह ॥ आलिगनार्थं स्थगितं स्थिरा नूतं न गवतः पादयुग
 लं कमलोपहाराः सत्यः कुर्मिहू पैर्नुजैः गृह्णन्ति स्वहृदय कमलं न गवच्चरणारविहृ
 वातस्वयंगृह्णन्ति न दानामपि देव वात्ता निःसह नान्या लला संवति अत आलिगना २३
 र्थमेव स्थितिः प्रयोजनार्थमुक्तं मुरारेरिति मुरोहिजललोषात्मकः अविद्यारूपः तस्या
 रिवाहवर्षं चरणसंबंधेन दगता मविद्यां नाशयिष्यति मेवानाहुः ॥ ४॥ ॥ दृष्ट्वा तपेव
 जपश्रुत्सहस्रमगोपैः संचारयंत मनुवेणु मुहारयंतं ॥ प्रेमप्रवृद्धमुदितः कुसुमावली-
 निःसरन् व्यधिस्रवपुष्पांबुद आतपत्रं ॥ १६॥ ॥ दृष्ट्वेति ॥ आतपेशरकाजसंबंधिनिव
 जपश्रुत्सर्वदा छाया न्यासयुक्ता न्सर्वदा रत्नका गोपाः अनितोरतिवर्धको रामः एतैः

सहितं एतैर्वसिचारयंतं सर्वसामग्रीसहितं देवतादेवसहितं धर्मसहितं तदनुवेगमुमुक्षुरयं तं
 सर्वेषामाधिदैविकानुद्वापयंतं सर्वशक्तिसहितो हितानिः सह का उतितदावश्यं छायापेक्षिते
 ति प्रेम्णा नगवस्त्रे हेनसरव्यपर्यंतं गतेन तादृशेन प्रवृद्धो मेघः स्ववपुषा सरव्युरातपत्रव्यधातु
 प्रवृद्धमुदित इति पाठे प्रवृद्धश्चासौ मुदितश्च प्रेम प्रवृद्धयथा नवति तथा उदितः अतः कुसुमा
 वलानिः श्रुत्वा स्वकाणिकानिः मेघपुष्पं घनरस इति कोशात् पूर्वमनेन सरव्यपर्यंतं नक्तिः
 तता इदानीमात्मनि वेदनं कृतवान् प्रेम्णैव प्रवृद्धः श्रवणमारभ्य सरव्यपर्यंतं मागतः स्नेहं व
 शादा स्खलोजातः कामरूपिणोऽस्ते यथानि लखितं रूपं कुर्वन्ति प्रकृते नगवस्त्रे हातु यथानि २३
 लखितं रूपं कृतवान् यावता सर्वेषां छाया नवति ॥ ननु स्वस्यापि क्लेशो नवतीति किंदुःखेन तथा

ततवान् नेत्याह ॥ मुदित इति यावज्जन्मयो न तैव वर्धते सो ते ततात्मनि वेदो नवति लोकोपकारि
 वात् नाल वात् जावनदादृवाच्च सरव्यमिति केचित् ॥ सर्वस्वमपि दत्तवानिति ज्ञापयितुं कुसुमावला
 निःसहे न्यक्तं ॥ अनेन साक्षात्क्षम्या सह नगवतः काडा सूचिता ॥ अतएवाग्रे पुलिंशानां स्तोत्रं न
 विष्पति ॥ गोपैर्गोचाररां बल नद्रेणारहा वेणुना देन प्रबोधनं पश्चाद्भमणमिति शेषवदस्यापि सखि
 वादृशेपि समये छायाकारां युक्तमेव ॥ वनवासि ह्युद्गतायाः ॥ छ ॥ पूरणा पुलिंश उद्गगाय पदा
 कुरागश्चाकुंकुमेन दयितास्तनमंडितेन ॥ तदृशनिस्मररुजस्त्रणारूपितेन लिपंत्य आनन कुवेषु
 जकस्तदाधि ॥ १७ ॥ पुलिंशः तेषां पद्मः पुलिंशः नगवन्नैकया तासामपि नक्ति जाते न्याह पूरणा
 इति सर्वपेक्षया पुलिंश एव पूरणाः तासां साक्षाद्भगवच्चरणारविहरजः संबंधो वर्तते इति उरुनि

गीयत इति उरुगायो नगवान्सर्वप्रमाणासिधः सर्वगुणपूष्पः ॥ तदस्य पदाङ्कं चरणारविद्वयं तत्र यो
 रागः तस्मिन् हिताश्रीः महता विचारो हिलह्मा नगवं तं ववे अतः चरणारविद्वयं नक्ताया ल
 ह्माः तस्याय त्कुंकुमं तयैव निष्पादितं दिव्यं कुंकुमं मथान्नैव नगवच्चरणारविदेद
 न तंतत्पुर्वं धविशेषे लह्म्या एव दयितायाः रसदा नृचेन प्रियायाः स्तनयोर्मंडितं तया
 वास्व रुदिच्छापितं अथा वा लह्म्या लंदनं आधिदैविका पुशक्तिषु स्तनेषु मंडितं ततः
 चरणारविदे वासमागतं अथ वा नृणां रूपि तेन नृणेन नृवा कुंकुममेव मकरिका प
 त्रवद्रूपितं तदा तत्कुंकुमसहितं नृणां नगवद्वस्वस्मितं नृमौपतति नृणोषु वा रूपितं स
 लग्नं चरणारविदाद्वा दशस्य कुंकुमस्य दर्शनेन लह्म्या तानि वसिष्ठ नगवत्स्य नोग

२४

दर्शनेन वास्मरत्न ता रुक्म्या सांताः ॥ तद्वर्शने स्मरत्न जः तदा तच्छांत्यर्धमानन कुचेषु कुंकु
 कुमेन लिपंत्यः तदा धिं जङ्गः ॥ तत्कुंकुमं मुखे स्तनयोश्च दवा ता अपि यदोपस्थिताः तदा
 तद्वारा लह्म्या प्रवेशात्वा अप्युपचुक्ताः तदा धिं जङ्गः ॥ अतः स्ताः पूष्पाः इयमलौकिका
 नगवक्कथा उरुगायेति वचनात् तानि रपि नगवान्श्रुत इति लक्ष्यते ॥ एतद्वनगमने नव
 ताति अस्माकं तद्वनावाद् पूष्पा वमिति ॥ कामस्रुवस्रुतो मनः पाडारूपः निगुरा आङ्गः ॥
 ॥ कृ ॥ ॥ हंतायमद्विरबला हरिदासवयो यद्राम लक्ष्म चरणास्पृश प्रमोदः ॥ मानं तनोति सहगो ग
 रायो स्तयो र्यत्या नायसूयवसकंदर कंदमूलैः ॥ १८ ॥ ॥ हंतेति ॥ कथं पुलिध एतादृशो जाताः
 इत्याशं कायां नगवद्वक्तसंगा तथा वजातमिति गोवर्धनस्य नगवद्वक्तवमाङ्गः हंतेति रेवेदे

यद्यस्मान्निरपि गोवर्धने स्थितं स्यात् तदास्माकमपि तथा न वेत्तद न वा तस्वेदः अथ मन्त्रि
गोविधनौ हरिदासानां मध्ये वर्यः ॥ तत्र हेतुः ॥ यद्यस्मात् कारणात् राम तस्मात् वरणात् विदस्य रे
प्रकृष्टे मोहो यस्येति ॥ स एव न गवरायेषु श्रेष्ठो यो नक्ति मार्गस्य रेपि न दयुक्ते भवति ॥ किं न
॥ साविको यंगुणा तातो वा अतो निधनिः अथापि तयोर्मानं करोति स ह गो गरायोऽगावश्च ग
रा देव रूपाः बालकाश्च तयोः पानाय सूयवस्य कंदर कंद मूलैः चतुर्निरातिथ्यं करोति पाना
य सूयवसे गवां कंदरा स्थानं ॥ कंद मूलानि न ह्यारि रूपा नि चू मि रु द कमिति वा क्पात् चतुष्ट
य संपत्तिरुक्ता ॥ तत्र को मल उर्वो गवां नक्षत्रार्थे अन्येषामास्तरणार्थे चोपयुज्यते चू मिः कंदरै
व प्रायेणोदानां वर्षताति लक्ष्यते ॥ वाकस्थाने कंद मूलानि सर्वा नावे वा चो गरा ना संतोषो नक्त

स्याधिकः अवलोकितस्य बोधनं सर्वसामप्यस्माकं तत्र गमने सामर्थ्यानावउक्तः कंदा न
 र्जने सापेक्षः मूला निवृत्तये वनद्वाराणि एकरसा नावाय चोक्तं ॥ अन्नव्यजन नावार्थं वा
 तत्राप्यचंतरनेदा बहव इति बहु वचनं अनेना बलात्वा कोशोपि प्रदर्शितः यानव ना
 तर्ही न ह्यणो विमनस्का जाताः अतो युक्तमेवा प्रसिद्धं ॥ पूर्वोक्ताः पुषिद्य इति पर्वतप्रेर
 राया केद मूलादि कंता निःसमाना यत इति लक्ष्यते ॥ ननु तथापि वयं सया तायाः योग्याः
 ताविहाय तस्मिन्ना सुच कथं तत्प्राशं कया कुः ॥ ७॥ गागोप कैरनु वनं नयतो रुदार वे
 रास्वनैः कलपदैस्तनुन्त सुसरव्यः ॥ अस्य दनं गतिमतां पुलकस्तस्मिन् रणो निबोधि पाशक
 तल्लहारायोर्विचित्रं ॥ १८ ॥ ॥ गागोप कैरिति ॥ विपरातं हि न गवश्चरि चंसा ह्यं जगवान्

न किंचि करोति किं तु साहि मात्रेणैव गतिमतामस्य दनं न वति ॥ तद्गुणं च पुत्रक ॥ तथा
स्माकं योग्यानामयोगं चैव योग्यानां पुत्रिदानं तथा वमिति ॥ विपरितिसंपादने हेतुत्रय
माह ॥ गोपकैः सह अनुवनं गाः नयतोऽसतोरित्येकः ॥ वेणुस्वनैरित्यपरः ॥ कजानिपदा
नियत्रेति विशेषणं चापरः पदैश्चरौ वी ॥ गावो वने वने नायंते सर्वे प्राप्ते वनानां शु
धिः संपाद्यते ॥ अतो वनानि निर्दुष्टानि न वति ॥ गवां गोपानां च तस्य बंधो न वति ॥ ए
तदा या शुधिर्धर्मश्चित्तगच्छतः तत उदारो यो वेणुस्वनः वेणुवडिदारः ततो वेणु
चुक्तरौषेते च जते अतस्तेषां पुत्रकः एव ॥ उचिते ॥ येषु न मीतिमतः तेषु न दैर्हि र्थे न गवति
समागते मनः पूर्वकं स्वामृतदानार्थं तत्र विघ्नानां वार्थं च सर्व एव हृत्स्नं न वति राक्षसं कया

चलं त्यमि न अत एव न ग वतः अव्यक्त मधुराणि पदानि च वंति शनैर्गमनात् ह्येह का लो यं स
ख्य इति संबोधनेन तत्र गतानां दर्शनेन संमत्तं ॥ अतस्तनु नृत्पुष्ठावरजंगमेषु चिन्नवति ॥
तामवस्थां ज्ञापयति ॥ नियोगपाशः तल्लक्षणा योरिति नितरां योगो येन गोवत्सयोः सपाशो नि-
योगपाशः निदाने ता-न्यां तल्लक्षणां ययोः हस्ते तदुन्नयग्रहणं ॥ पादयोर्द्विजनेन वा ॥ अतो नीताः
सर्वे एव जंगमाः अस्मान्निबध्नात इति स्थावराणां उन्नयात् स्वत एव मधुधराः ॥ अथात्रात्र विव-
हितलालांगु प्रतयानि रूपयंति ॥ गोपकैर्गवां वने निवेशनेन प्रियस्य व्यासंगाभावः ॥ सूचितस्त-
त्त्वकंदरमणार्थतादृशतागमनार्थवेणुस्वनाः दूरस्थागमनार्थमादौ तरेण तत्त्वज्ञानानां नामग्र-
हणो नापि स्वनानां बहुवं ॥ अन्याज्ञापनादव्यक्तानि स्वनामत्वेन ज्ञापनात् मधुराणि अतः कलानि
निर्गतानां प्रियस्थितिस्तु न स्थापको मध्यमस्ततो निकटसमागतस्तदर्थमा ॥ २

नामरूपाणि पदानि यत्र तादृशैः स्वनैर्गतिमता मस्यंदने तद्गुणं च पुनर्क एतच्चित्रं ॥ एतद्वागमनं हि
 दिवसेतनु सर्वसमहमराकं नवति ॥ वेणुस्वनैः सर्वेषां तथा वेनिः प्रतूहंतं नवति ॥ उक्तवेणुस्वनैस्त
 नुचस्मृक्तनक्तेषु सस्मृक्तस्वनैरस्यंदनादिकंचित्रमित्पुद्गारवेणुस्वनैः कजपदैरिति पदयोरावृत्त्यापि
 पदसंबंधो ज्ञेयः प्रियसंगमानावदशायां उसंधानानावातैरेव तदनुसंधानात्तथा च ॥ स्वगोष्ठ्या
 सर्वा एतादृश एवेत्युक्तार्थसंनत्यर्थसरव्यरतिसंबोधनं ॥ उदारोद्दिपात्रापात्रविवेकराति
 तेन हृदा तस्येऽपि बहुचातः स्थावरेभ्योऽपि दानेन वस्तुसामर्थ्यात्तेषां तथा च युक्तमतस्त
 द्गुणं रसोपयोगिपुष्पमधुधारावच्च ॥ गवां वने निवेशने तयोर्दिवासंबंधे तच्चरित्रमुक्तं ॥ २९
 तत आगमनानंतरं संध्यासंबंधितत्रिरूपयंति नियोगित्यादिना ॥ लक्षणापदेन गोहोतनानु

रूपस्तस्यामयिकः सर्वोपिवेश उच्यते ॥ एतादृशयोस्तयोः सतोरर्थादिरनैवैवोक्तकार्यद्वयं
 पूर्वस्मादपि विशिष्टं चित्रं ॥ स्मिदायेरा उक्तरात्या वेणुना देनापितेषां तथा च यद्यपि चित्रं तथा
 पिपरनिष्ठरसमादा उमुद्यतयोस्तेषां तथा च ततोऽपि विशिष्टां स्वानाविकस्यापि ज्ञानस्य
 तिरोध्यनसंनवात् ॥ अतएवोपसर्गः उक्तः ॥ वेणुवेन ब्रह्मानंद उच्छकरणात्तुरहितेभ्यो
 मुक्तेभ्योऽपि तद्दृष्टाति ज्ञायते ॥ परंतु तेषां तनुराहित्या न्नोक्तकार्यसंनवइति वेणुपदे तनु
 चतस्रसमन्निव्याहारादवगम्यते ॥ गोनिष्ठं नोग्गं नोग्गं रसमादा उमुद्यंतं प्रचुं दृष्टातान्यः
 स्वप्रयत्नपूर्वकं गृह्णति वयं तु प्रचुप्रयत्नं विनैव स्वयमेव स्वनिष्ठं रसं समप्रेषिष्याम इति
 तथा कुर्वति ॥ आदौ तद्गुणं रूपज्ञानं चित्रं निराह्यरूपं यद्गोविजडुमसृगा इति वाक्यान्तेषां

रूपज्ञानं मंतव्यं॥ तच्च दोहनसमये रूपमहिम्नैव॥ एतेन स्वरूपसंबन्धिसर्वप्रमेयमर्थो हा
 नाशकं स्वरूपानं वदाय कंचेति सर्वचित्रमिति ज्ञाप्यते॥ तत्रापि स्ववज्जोरसजिघृक्षा हा
 नमतिचित्रं॥ एवं सति प्रचोरसवदपेक्षाज्ञानेन स्वस्यापि तथा चैनस्वोपयोगज्ञानेनापि प्र
 मुहिताः स्वनिष्ठं प्रकटाकुर्वतातिज्ञायते॥ अंतःपूरसरसस्याधिकोच्छानाचावेन प्रतिरो
 मकूपंबहिनिस्साररोरोमणामपितथा चंबहिःपुलकःसोत्रप्रत्यवयवंमधुधाराःपुष्प
 फलानिचेति ज्ञेयं॥ अथवागागोपकैरनुवेननयतो वेणुस्वनैरनियोगिपाशकृतलक्षणा
 योः कलपदैरुक्तकार्यद्वयंचित्रमिति प्रत्येकसंबन्धः॥ दोहनार्थमिति शनैश्चलनेन तत्पु
 रसिजितमप्यवक्तंमधुरं च नवतिष्ठति तद्वचंपदानां कलचं॥ परितो गोवृंदवेष्टनेन पदो

२८

मिति चांतेषामव्यक्तता॥ लक्षणापदेनोक्तपाशाभ्यांगोपादयो यो
 हित्यं किं तु कलपदैरेव॥ तत्तु गोदोहनविह्वलैर्नैव कृतमिति ज्ञाप्यते
 पिरसंबन्धानि ज्ञेयं॥ अतः सर्वरसोक्ता नगवान् वृंदावने विज
 ॥ एवं विधमनगवतो यावृंदावनचारिणः॥ वसयित्वा मिथो गोप्यः
 उपसंहरति एवं विधमिति अयमेकः प्रकार उक्तः एवं विधमः
 नगवत इति गुराणां नगवतश्च मिश्रेण कोटिशः प्रस्तारो
 मिता अपि न वंतियाः पुनर्वृंदावनचारिणः स्वैकागतिम
 ता एव अतः एवं वसयित्वा गोप्यः तन्म

काडामेवपश्यंतिआसक्तिमन्यायेन॥युक्तिपुन
प्रतिमध्यमोनिरोधेनिरूपितः॥पंचपर्वविद्यानिवृत्तिपूर्व
आनागवतसुबोधिण्यांश्रामद्वन्द्वनराहितविरचितायां दश
तनामाष्टादशाध्यायविवरणं॥ ॥श्राद्धरिर्जयति॥

वेणुगीत

२८